

5. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматика української та англійської мов / Ю. О. Жлуктенко. – К. : [б. в.], 1960. – 160 с.
6. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство: методи, принципи, аспекти й рівні дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 34–51.
7. Левицкий В. В. Основы сравнительной фонетики германских языков / В. В. Левицкий. – Черновцы : [б. и.], 2003. – 124 с.
8. Лучик А. А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов / А. А. Лучик. – К. : Довіра, 2001. – 217 с.
9. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – Киев : Знання, 2004. – 326 с.
10. Поливанов Е. Д. Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком / Е. Д. Поливанов. – Ташкент : [б. и.], 1933. – 182 с.
11. Русанівський В. М. Категорія стану (українсько-чеські паралелі) / В. М. Русанівський // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов. – К. : [б. в.], 1987. – С. 35–47.
12. Чумак В. В. Типологія сказуемого в сербохорватском и восточнославянских языках / В. В. Чумак. – Киев : [б. и.], 1985. – 136 с.
13. Щерба Л. В. О взаимоотношениях родного и иностранного языков / Л. В. Щерба // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л. : [б. и.], 1974. – С. 338–343.
14. Ярцева В. Н. Контрастивная лингвистика / В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1981. – 111 с.

Собков Юрий. Псевдоним как основа образования некоторых криптонимов английского и украинского языков: сравнительная характеристика. В статье осуществлён сравнительный анализ места псевдонимов в образовании криптонимов английского и украинского языков. Раскрыты принципы образования криптонимов в соответствии с их происхождением: отдельно от псевдонима; от имени и псевдонима; от фамилии, имени и псевдонима; от псевдонима и имени по отчеству; от имени, имени по отчеству и псевдонима. На основании этого выделены основные подгруппы в криптонимии исследуемых языков, в каждой из которых раскрыты общие и отличительные варианты. Анализ привлечения псевдонима для маскировки собственного имени в форме криптонима осуществлён в одно-, двух-, трёх- і чотирьох буквенных криптонимах, а также в криптонимах, образованных из слова и буквы, слова и двух букв, слова и трёх букв, слова и чотирьох букв, слова и числа или цифры, неполного слова и слова. Описание основных криптонимных групп представлено в рейтинговом порядке.

Ключевые слова: криптоним, псевдоним, принцип происхождения, общие и отличительные черты, основные подгруппы.

Sobkov Yuriy. Pseudonym in Origination of Some Cryptonyms of English and Ukrainian Languages: Comparative Characteristic. The article deals with the problem of the hidden names – cryptonyms of English and Ukrainian languages. Comparative analysis of pseudonym's place in originating of some cryptonyms of English and Ukrainian languages has been made in this article. Principle of cryptonyms origination separately: from pseudonym; from the names and pseudonyms; from family names, names and pseudonyms; from pseudonyms and patronymic; from names, patronymic and pseudonyms have been described. Based on this principle, the fundamental groups of cryptonyms in investigated languages have been distinguished as well as common and different variants have been found.

Key words: cryptonym, pseudonym, principle of origin, common and different features, fundamental groups.

Стаття надійшла до редколегії
18.03.2013 р.

УДК 811.11.81'373.4

Віталіна Тарасова

Генезис конститuentів лексико-семантичного поля «Засоби пересування» в англійській, російській та українській мовах

У статті охарактеризовано етимологічні особливості конститuentів лексико-семантичного поля «Засоби пересування» в англійській, російській та українській мовах. Розглянуто основні фактори лінгвістичного й екстралінгвістичного характеру, що зумовлюють сучасний генетичний склад аналізованого поля у порівнюваних мовах. У статті з'ясовано причини появи запозичень у мовах-реципієнтах; пояснено наслідки процесу міжмовної взаємодії та їх вплив на розвиток мов. Встановлені риси схожості лексичних засобів у порівнюваних мовах зумовлені генетичною близькістю німецької та англійської мов, російської та української мов

© Тарасова В., 2013

відповідно; їх відмінності пов'язано з особливостями системи та структури східнослов'янських та західногерманських мов, історико-культурними факторами.

Ключові слова: етимологічні особливості, лексико-семантичне поле, запозичення, екстралінгвістичні чинники, зіставний аналіз, аломорфізм, ізоморфізм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема розвитку мови включає чимало складних питань: що в мові змінюється, а що залишається гранично стійким; як здійснюється мовна еволюція; чим зумовлений розвиток мови; чи можна говорити про прогрес у мовному розвитку; від чого залежать темпи таких змін і т. п.

Джерелом змін у мові та її творчим потенціалом є людина і її зв'язок з природою, суть якого визначається в процесі діяльності й охоплює явища різного походження, починаючи від зовнішніх для людини матеріально-практичних операцій і завершуючи внутрішніми інтелектуальними діями [9, с. 379].

Зміни в мові є насамперед відображенням змін у мисленні її носіїв. Мовна картина світу лише фіксує зміни, що відбуваються в концептуальній картині світу як кожного індивіда, так і всіх його носіїв [6, с. 163].

Екстралінгвальні чинники, що зумовлюють темпи мовних змін, різноманітні: історія народу, зміна кола носіїв, створення нової державності, рівень культури, розвиток науки, розповсюдження освіти, процеси урбанізації та міграції, іншомовний вплив, національний характер носіїв мови, географічне розташування [9, с. 384].

Індоевропейське порівняльно-історичне мовознавство розвивалося послідовно, вперше межі індоевропейської мовної сім'ї були встановлені Ф. Боппом. Потім за допомогою фонетичних порівнянь А. Шлейхеру вдалося створити загальні й намітити часткові реконструкції, скласти генеалогічну класифікацію, встановити основні фонетичні й морфологічні відповідності [4]. У той же час були складені перші етимологічні словники.

Незважаючи на те, що лінгвістична типологія пододала тенденцію до ігнорування лексики, зокрема, лексико-семантичних кореляцій, наука про лексико-семантичні універсали розвивається далі [10, с. 8]. Через складну й менш чітку організацію одиниць лексичного рівня мови (у порівнянні з фонологією і граматику), значну трудомісткість словникового опису лексики, а тим більше зіставлення відповідних одиниць різних мов у лексичній типології особливо відчувається брак емпіричних даних.

Актуальність зіставного дослідження етимологічних особливостей складників лексико-семантичного поля «Засоби пересування» в англійській, російській та українській мовах зумовлена прагненням до вивчення окремих груп лексики в контрастивному аспекті. Відповідні лексичні одиниці англійської, російської та української мов раніше не аналізувалися в такому ракурсі, хоча проблеми порівняльної семантики належать до тих, що найбільш активно розробляються в сучасній лінгвістиці [3; 5; 7].

Індуктивне дослідження типологічно тотожних полів важливе для ідентифікації конкретних мовних систем щодо певного стандарту (еталонної системи).

Вибір матеріалу дослідження пояснюється значущістю і комунікативною цінністю складників лексико-семантичного поля «Засоби пересування» в розглянутих мовах.

Основною **метою** дослідження є виділення ізоморфних і аломорфних рис лексичних одиниць як складників зазначеного лексико-семантичного поля в англійській, російській та українській мовах з етимологічного погляду.

Вивчення мови неможливе без залучення даних, представлених етимологією. Етимологія дуже тісно пов'язана з усіма розділами мовознавства. Так, у межах лексикології досліджується семантика слова; встановлюється, як і в якій послідовності розвивається значення слова; яке з них слід вважати первинним. Без даних етимології важко, а іноді і неможливо, розібратися в складних семантичних зрушеннях, що відбуваються в історичному розвитку слів. Багато питань словотворення розв'язуються з опорою на дані етимології. Звертаються до етимології і дослідники морфології, особливо в тих випадках, коли йдеться про парадигматику частин мови, про морфемну структуру слова [10, с. 123].

Термін *етимологія* вживається в двох значеннях: по-перше, розділ лексикології, що вивчає походження слів, а по-друге, будь-яка гіпотеза про походження того або іншого слова. Саме в цьому розумінні розрізняють *близьку* етимологію – виявлення словотворчих зв'язків певного слова, що стерлися з часом, з іншими словами тієї ж мови; *далеку* етимологію – виявлення зв'язків слова за межами цієї мови [2, с. 7].

Лексико-семантичне поле «Засоби пересування» є складним утворенням, що включає низку ієрархічних елементів. Компоненти поля згруповані на основі загальної ознаки і об'єднані архисемою «засіб пересування» в українській мові, «средство передвижения» – в російській мові і «vehicle» – в англійській. Основою виділення конститuentів поля є функціональна тотожність, яка ґрунтується на спільності їхньої комунікативної функції. Співвідношення лексичних одиниць з архисемою, тобто поняттям, яке лежить в основі інтеграції поля, може бути різним, оскільки кожна мовна одиниця, будучи самостійною, характеризується певними відносинами з іншими одиницями одного і різних рівнів мовної структури.

Ядерну зону лексико-семантичного поля «Засоби пересування» здебільшого складає власномовна лексика, тобто слова, успадковані від мови-предка. Так, в англійській це найбільш вживані слова англо-саксонського походження, наприклад, *boat, ship*. У російській мові це споконвічно російські слова, тобто слова, успадковані із спільнослов'янської мови, наприклад, *вертолёт, лодка, судно, плот*. В українській мові ядерна зона лексико-семантичного поля «Засоби пересування» представлена здебільшого власномовною лексикою, наприклад, *човен, плот*.

В українській мові в центрі лексико-семантичного поля лежать лексичні одиниці з групи «наземні засоби пересування» (*автомобіль, автобус, потяг, велосипед, моторолер, мопед*), «водні засоби пересування» (*катер, човен, лайнер, корабель*), «повітряні засоби пересування» (*літак, вертолёт, аероплан*). На периферії лексико-семантичного поля «Засоби пересування» – маловживані слова, наприклад: *мажа, лядара, магуна, лодь, байдара, барка, баркас, бат, біда, бот, брандер, бриг, брчка, вельбот, гапка, гемія, дринда, карбас, колимага, корвет, кубара, липован, натачанка* та деякі інші.

У російській мові ядро лексико-семантичного поля «Засоби пересування» формують одиниці з групи «наземні засоби пересування» (*автомобиль, поезд, велосипед*), «водні засоби пересування» (*лодка, корабль, катер*), «повітряні засоби пересування» (*самолёт, вертолёт*). Такі ж одиниці, як, наприклад, *линкор, деуколка, экипаж, воз*, знаходяться на його периферії.

У сучасній англійській мові лексико-семантичне поле «vehicle» представлено також трьома тематичними групами: «vehicle», «vessel», «aircraft», кожна з яких наповнена лексичними одиницями, розподіленими на основі їхньої комунікативної значущості в центрі або на периферії лексико-семантичного поля. Так, наприклад, такі одиниці, як *boat, ship, train, bus*, утворюють ядро лексико-семантичного поля, а *phaeton, aerostat, barge, canoe* – периферію.

Сучасний склад лексико-семантичного поля «Засоби пересування» в англійській, російській та українській мовах – це наслідок довготривалого розвитку цих мов під впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників, які в реальній мовній дійсності тісно поєднуються. Найпростішою зміною, залежною від екстралінгвальних факторів, є запозичення чужомовних лексичних одиниць.

Численність запозичень – зовсім не ознака «слабкості» мови, а, швидше, сприйнятливості культури народу до нового [2, с. 112]. У складі лексико-семантичного поля «засоби пересування» в сучасній англійській мові французьких запозичень близько 40 % (*vessel, car, cabriolet, cab, skiff, vehicle, chaise, phaeton, carriage, omnibus, caravan, train, balloon, brig*). У російській мові число запозичень із французької мови теж значне – близько 30 % (*автомобиль, велосипед, лимузин, локомотив*). В українській мові частина запозичень із французької мови становить 30 % (*бригантина, баржа, автомобіль, аероплан, аеростат, лімузин*). Кількість запозичень із латинської (*locomotive, submarine*) та грецької мов (*helicopter, aerostat*) в англійській мові більша 5 %, ніж в російській (*корабль*) – 1 % та українській – 2 % (*корабель, кубара, магуна*). У складі лексико-семантичного поля «Засоби пересування» в англійській мові значна частка іспанських (10 %, напр., *canoe, cargo, galleon*) і голландських запозичень (10 %, напр., *trawler, tram, yacht, cruiser*), тоді як в російській та українській мовах ця група запозичень незначна: 1 % в російській (*иллюпка*) та 1 % в українській (*иллюпка, брандер*). У лексико-семантичному полі «засоби пересування» в українській мові кількість запозичень з польської мови становить 10 %, напр., *брчка, васаг, гара, караван, коляса*; з румунської – 2 %, напр., *камньон, картуша, люстра*; з литовської – 2 %, напр., *лижа, липа, липован*; з турецької – 2 %, напр., *гемія, гапка, гондоли, карайман*; з італійської – 2 %, напр., *буяра, галера*; з грецької – 2 %, напр., *корабель, кубара, магуна*; з монгольської мови – 1 % лексичних одиниць, напр., *колимага*.

Процес запозичення іншомовних слів в будь-яку мову-реципієнт зумовлений складним комплексом лінгвальних і екстралінгвальних чинників, рівнем розвитку мови та її структурою, повнотою словникового запасу в мові-реципієнті, хоча останнє не завжди виправдане. В Україні однією з історичних умов процесу запозичення іншомовних слів є довге співіснування з Польщею та Росією в межах однієї держави, внаслідок чого запозичення з європейських мов часто відбувалося не безпо-

середньо, а опосередковано через польську або російську мову. При цьому посередництво польської мови більш помітне у західному регіоні країни, а російське – у східному.

Велика кількість запозичень із французької у досліджуваних мовах пояснюється провідною роллю Франції в галузі розвитку науки й техніки у XVII–XVIII ст. Щодо англійської мови, то три сторіччя панування французької мови на теренах Англії залишили у словнику англійської мови понад 5 тис. запозичень [8, с. 234]. Причиною поширення англійської мови в світі з початку XIX ст. та значної кількості запозичень в українську та російську мови були успіхи Англії в економічному й науково-технічному прогресі, де вона посідала передові позиції завдяки появі парових двигунів у промисловому виробництві, пароплавів, паровозів тощо.

Лексичні запозичення, наявні в сучасних англійській, російській та українській мовах, за місцем у структурі лексико-семантичного поля «Засоби пересування» можна поділити на дві групи.

До першої групи належать давно запозичені слова іноземного походження, які органічно ввійшли в англійську, російську та українську мови і тяжіють до центру лексико-семантичного поля «Засоби пересування» поряд з власномовними. Наприклад: *лайнер, танк, трамвай, тролейбус* – в українській; *трамвай, тролейбус, автомобиль* – у російській; *car, tram, ambulance* – в англійській мові. Такі лексичні одиниці у словники іншомовних слів зазвичай не включаються.

До другої групи можна віднести слова, рідковживані в англійській, російській та українській мовах і розташовані на периферії лексико-семантичного поля «Засоби пересування», наприклад: *кубара, магуна, камньон, картуша, люстра* – в українській; *бречка, кибитка, шхуна* – в російській; *dinghy, troika, zeppelin* – в англійській мові.

У досліджуваному лексико-семантичному полі російської мови спостерігається більша кількість власне російської і спільнослов'янської лексики (30 %, напр., *вертолёт, воз, двуколка, дрожки, ладья, линкор, лодка, обоз, паром, плот, судно*), проте в англійській мові власне англійські слова становлять менше 20 % одиниць лексико-семантичного поля (*tank, lorry, boat, ship, destroyer, steamer, liner, ferry-boat, lugger, trolley*). Частка власномовної лексики на позначення засобів пересування в українській мові становить менше 15 % (*віз, корито, повозка, візок, дринда, каламайка, ком'яга, обоз*).

Як наслідок взаємодії досліджуваних мов в російській мові є запозичення з англійської (*шхуна, бульдозер*) та української (*обоз*), в англійській – з російської мови (*troika*), а в українській – з російської (*байдара, байда, буксир, гічка, дороги*) та англійської (*бульдозер, бот, вельбот, катер*). Кількість таких одиниць в мовах залежить від інтенсивності міжмовних контактів.

Відсутність прямих тривалих контактів носіїв англійської і російської мови в минулому пояснює незначну кількість запозичень з російської мови в англійській, і навпаки, а довге співіснування України з Росією в межах однієї держави пояснює значну кількість запозичень з російської в українській мові.

Риси ізоморфізму й аломорфізму характеризують самі лексико-семантичні поля і мови-репрезентанти. Ознаки ізоморфізму та аломорфізму між мовами передаються якісно й кількісно. Ізоморфізм виявляється якісно в наявності певної ознаки, а кількісно – в кількісній конгруентності мов за цією ознакою або параметром. Аломорфізм виявляється якісно в наявності в одній мові ознаки, якої немає в іншій, а кількісно – в різній кількості відповідної ознаки.

Ізоморфні риси лексико-семантичного поля «Засоби пересування» утворюють його основні ознаки. У досліджуваному матеріалі явище ізоморфізму на якісному рівні спостерігаємо в наявності в досліджуваних мовах запозичень із певних мов: французької, німецької, грецької, голландської, латинської.

Ізоморфізм виявляється також кількісно, а саме: у значній кількості запозичень з французької мови (у російській мові – 30 %, в англійській – 40 %, в українській – 30 % компонентів лексико-семантичного поля «Засоби пересування»).

Аломорфізм виявляється якісно у наявності запозичень з окремих мов, із якими досліджувані мови мали близькі культурно-історичні контакти, напр., в українській – з російської мови (*буксир, гічка, дороги*), з польської (*бречка, васаг, коляса*), з литовської (*лижа, липа, липован*); в російській – з тюркських мов (*кибитка*), а в англійській – з мов романської групи (напр. іспанської: *canoe, cargo, galleon*).

Аломорфізм виявляється кількісно:

- в кількості власномовних російських, українських і англійських слів у структурі досліджуваного лексико-семантичного поля: в англійській мові – 20 %, в російській – 30 %, в українській – 15 % лексичних одиниць;
- у кількості запозичень з різних мов: лексико-семантичне поле «Засоби пересування» в російській мові включає 30 % запозичень із французької мови, 15 % – з англійської, 2 % – з ні-

мецької, 2 % – з тюркських, 1 % – з української, 1 % – з грецької, 1 % – з голландської мов. До складу відповідного поля в англійській мові входить 40 % запозичень з французької мови, 10 % – з голландської, 10 % – з іспанської, 5 % – з грецької, 5 % – з латинської. У лексико-семантичному полі «засоби пересування» в українській мові частка запозичень становить 85 % (30 % – з французької, 25 % – з німецької, 10 % – з англійської, 10 % – з російської, 10 % – з польської, 2 % – з литовської, 2 % – з румунської, 2 % – з італійської, 2 % – з грецької).

Висновки. Риси ізоморфізму в досліджуваних мовах пояснюються лінгво-психологічним чинником: спільними для всіх народів законами мови і мислення, загальними законами мовної номінації, комунікативною цінністю матеріального об'єкта й семантичним статусом відповідного сенсу в мові [5, с. 294].

Риси аломорфізму визначаються значною мірою генетичними і культурно-історичними чинниками.

Перспективним є зіставне дослідження етимологічних особливостей лексико-семантичного поля «Засоби пересування» в інших мовах для виявлення універсальних рис зазначеного поля.

Джерела та література

1. Бурлак С. А. Сравнительно-историческое языкознание / С. А. Бурлак, С. А. Старостин. – М. : Изд. центр «Академия», 2005. – 432 с.
2. Введенская Л. А. Этимология / Л. А. Введенская, Н. П. Колесников. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с.
3. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. – К. : Изд.-полигр. центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.
4. Дельбрюк В. Введение в изучение языка. Из истории и методологии сравнительного языкознания / В. Дельбрюк. – М. : УРСС Эдиториал, 2003. – 152 с. – (Лингвистическое наследие XIX века).
5. Кочерган М. П. Основы зіставного мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 423 с.
6. Левицкий А. Э. Сравнительная типология русского и английского языков / А. Э. Левицкий, Л. Л. Славова. – Киев : Освіта України, 2007. – 272 с.
7. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – Киев : Знання, 2004. – 326 с.
8. Расторгуева Т. А. История английского языка / Т. А. Расторгуева. – М. : Астрель, 2002. – 348 с.
9. Хроленко А. Т. Теория языка / А. Т. Хроленко, В. Д. Бондалетов. – М. : Флинта, Наука, 2004. – 512 с.
10. Шафиков С. Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий / С. Г. Шафиков. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 2000. – 225 с.

Тарасова Виталина. Генезис конститuentов лексико-семантического поля «Средства передвижения» в английском, русском и украинском языках. В статье характеризуются этимологические особенности конститuentов лексико-семантического поля «Средства передвижения» в английском, русском и украинском языках. Рассмотрены основные факторы лингвистического и экстралингвистического характера, которые обуславливают современный генетический состав анализируемого поля. В статье определены внешние и внутренние причины появления заимствований в языках-реципиентах; объяснены последствия процесса межъязыкового взаимодействия и их влияние на развитие языков. Черты изоморфизма в исследуемых языках объясняются лингво-психологическим фактором – общими для всех народов законами языка и мышления, общими законами языковой номинации, коммуникативной ценностью внеязыкового объекта и семантическим статусом соответствующего смысла в языке. Черты алломорфизма определяются в значительной мере историко-культурными факторами.

Ключевые слова: этимологические особенности, лексико-семантическое поле, заимствования, экстралингвистические факторы, сравнительный анализ, алломорфизм, изоморфизм.

Tarasova Vitalina. Genesis of the Lexical-semantic Field «Vehicle» Constituents in English, Russian and Ukrainian. The etymological features of the lexical-semantic field «Vehicle» constituents in English, Russian and Ukrainian are characterized in the article. The main linguistic and extralinguistic factors that affect the modern genetic field composition of the languages under comparison are studied. The article defines exterior and interior reasons for the emergence of borrowings in the language-recipient. Besides, it explains the consequences of the interaction between languages and their influence on the development of the languages. The similar characteristics of the means of the languages under comparison are caused by the genetic kinship of German and English on the one hand, and Russian and Ukrainian on the other one. The differences are conditioned by the peculiarities of their systems and structures, cultural and historic factors.

Key words: etymological features, extralinguistic factors, lexical-semantic field, borrowings, extralinguistic factors, comparative analysis, allomorphy, isomorphism.

Стаття надійшла до редколегії
17.08.2013 р.